

Averil Cameron ve Peter Garnsey (Editörler), *The Cambridge Ancient History*, cilt XIII, *The Late Empire, A.D. 337-425*, (Cambridge & New York: Cambridge University Press, 1998).

Averil Cameron, Bryan Ward-Perkins & Michael Whitby (Editörler), *The Cambridge Ancient History*, cilt XIV, *Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425-600*, (Cambridge & New York: Cambridge University Press, 2000).

İlk kez 1923-1939 arasında 12 cilt olarak basılan ve daha sonra 1961'den başlayarak bu 12 cildi ciddi olarak revizyona tutulan *The Cambridge Ancient History* (bundan sonra *CAH*), özellikle İngilizce konuşulan dünyada Eskiçağ tarihi çalışmalarında standart referans halini almış bir kolektif eserdir. *CAH*'ın ilk on iki cildinin revizyonuna ilişkin merhum Prof. H. Demircioğlu, neredeyse kırk yıl önce bir tanıtım yazısı kaleme almıştı.¹ Eserin ilk tasarımı aslında bir noktaya kadar, Eskiçağ tarih çalışmalarındaki dönemleştirmeye de örtüşmektedir. Şöyle ki, ilk tasarımın son cildi olan 12. cilt, *The Imperial Crisis and Recovery A.D. 193-324*, [M.S. 193-324 İmparatorluğun Krizi ve Kurtuluşu], Eskiçağ tarihi çalışmalarının son sınırını da belirlemekteydi. Bu noktadan sonra konu Ortaçağ tarihi çalışmalarının sınırları içerisine girmekteydi ki, bunun açık bir göstergesi de, *The Cambridge Medieval History* [*Cambridge Ortaçağ Tarihi*] serisinin Constantinus'un tek başına imparator olduğu 324 yılı ile başlamasıdır. Ne varki, bu dönemleştirme, batı dünyasında özellikle 1960'lardan sonra ciddi anlamda sorgulanmaya başlamış ve 'değişim/dönüşüm ve devamlılık' (*transformation and continuity*) gibi kavramlar daha geçerli hale gelmiştir. Şimdilerde ise 'gerileme ve çöküş' gibi E. Gibbon'ın icadı terimler artık masalsi nitelik kazanmaya ve bunların yerini yukarıda bahsettiğim 'değişim ve devamlılık' gibi büyüleyici terimler almaya başlamıştır. Ancak Türkiye'de durum biraz farklıdır. Eskiçağ tarihi çalışmalarının, özellikle Geç Roma veya erken Bizans (hatta Bizans tarihinin bütünü) dönemlerinin Türkiye'de çok popüler olmaması, bir anlamda orta öğretimdeki tarih derslerinin ve konularının değişmeden kalmasına yol açmıştır. Bunun en tipik örneği, her yıl üniversitelerin Tarih ve/veya Sosyal Bilgiler bölümlerine gelen öğrencilere Eskiçağ tarihinin tanımını yaptırdığımız zaman verdikleri cevaplardaki kesin ayrımlarda görülebilmektedir. Zira, Eskiçağ tarihinin sınırları, M.S. 325'deki İznik konsili, 375'deki Kavimler göçü (?), 395'deki Roma imparatorluğunun ikiye ayrılması veya 476'daki Batı Roma imparatorluğunun yıkılması gibi keskin kronolojik belirlemelerle sona erdirilmektedir. Ancak bunun böyle olmadığı en azından batı dünyasında 60'lı yıllardan beri önemli eserlerle ifade edilmektedir.²

¹ H. Demircioğlu, "The Cambridge Ancient History'nin Yeni Baskıları", *Belleten* XXX/118 (1966), 291-99.

² A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire* 2 cilt, (Oxford: Blackwell 1964); P. Brown, *The World of Late Antiquity* (Londra: Thames and Hudson 1971 ve 1995), Türkçesi: *Geç Antik Çağda Roma ve Bizans Dünyası* (çev. T. Kaçar,) (İstanbul: Türkiye Toplumsal Tarih Vakfı

Geç antik çağ olarak da adlandırılan dönem, farklı kronolojik tasniflere tabii tutulmakla birlikte, genellikle II. - VIII. veya IV. - VI. yüzyıllar arasına yerleştirilmektedir. Geç antik çağ dönemi savunucularının ifadesiyle Eskiçağ ile Ortaçağ arasındaki geçiş dönemidir, çünkü tarihsel değişimler bir gecede değil, uzun bir süre içerisinde meydana gelir. Onun için Eskiçağ'ı Ortaçağ'dan ayıran Batı Roma siyasi mirasının farklı krallıklar elinde parçalanması ve toplumsal yaşamda devletin yerini kilise örgütünün alması elbette bir günde olan değişimler değildi. Ren ve Tuna nehirlerinin öbür yakasında yaşayan toplumlar yani barbarlar, Roma dünyası için ilk defa ve sadece dördüncü yüzyılda değil (meselâ IV. Yüzyıl son çeyreği ve sonrasına tarihlenen Kavimler göçü, *-Die Völkerwanderung-* olarak adlandırılan gelişme), her zaman bir problem olmuştu. Bu sınır ötesi toplumlar bazan sızma bazan zorunlu göç veya paralı asker olma gibi durumlarla Roma dünyasında yerleşmeye başlamışlardı. Özellikle Constantinus'un oğullarından itibaren Roma imparatorları bu barbar tehditlerine karşı koyabilmek için, sürekli Fırat ile Tuna nehirleri arasındaki sınır boylarında devriye gezmek zorunda kalmışlardı. Öbür yanda, Hıristiyan kilisenin milattan sonraki ilk yüzyıl içerisinde başlayan tedrici örgütlenmesine Roma imparatorları uzun süre ses çıkarmamışlardır. İmparatorlar kilise mensuplarını III. yüzyılın ikinci yarısından sonra üç defa organize olarak takibat altına almışlardı. Bu takibatlar 249-51, 257-60, 303-313 tarihlerinde, imparatorlar Decius, Valerianus ve Diocletianus ve ortakları -tetraşi- döneminde ortaya çıkmıştır. Ne var ki, dördüncü yüzyıla gelindiğinde yapacak çok şey de yoktu, çünkü kilise hemen hemen bütün Akdeniz dünyası kentlerinde hiyerarşik örgütlenmesini tamamlamıştı. Belki, imparator Constantinus'un (306-337), Hıristiyanlığın yasallığını ilan etmesinin gerisindeki neden, bu örgütlü kilise teşkilatının, Akdeniz dünyası toplumlarını birleşik Roma ideali etrafında toplamada kullanılabilecek önemli bir enstrüman olmasıydı. Çünkü, Roma tebası olan cemaatiyle sürekli temas halinde olan piskopos, imparatorun varlığını ve mesajını Roma alt sınıflarına yansıtabilecek bir konumdaydı. Kilise önce Roma kentlerinde halkın hamisi konumunu elde etmesiyle kabul ettirdiği gücünü, piskopos Ambrosius'un Theodosius'u Milano'da kiliseye girişini engellemesiyle imparatora da kabul ettirmeyi başarmıştı. Elbette dördüncü yüzyıl pek çok noktadan önemlidir ve bir anlamda batı tarihi açısından geç antikçağın merkez yüzyılıdır.

Burada ilk olarak ele alacağımız *CAH*'ın XIII. cildinin ana kronolojisi de dördüncü yüzyıldır. İki ciltlik bir setin ilki olan XIII. cildin kronolojik sınırları (337-425, bir yanda Constantinus'un ölümü ve imparatorluğun Constans, Constantinus ve Constantius adlı üç oğlu tarafından ortak yönetilmesi, öbür uca ise Batı Roma'da 425 yılında, Doğu Roma sarayının girişimleriyle gerçekleşen III. Valentinianus'un tahta çıkışıdır. İlk bakışta bu hadise belki Theodosius hanedanının zaferi olarak görülse bile, sonuç olarak doğu ile batı bürokrasileri ve elitleri arasındaki gerilimi derinleştiren bir olay olmuştur. Zira Roma dünyasının doğusu ve batısı, imparatorluk birleşik halde iken bile, hem biri birlerine müdahaleyi hoş görmüyorlardı hem de kendi yollarını çizmeye çalışmakla birlikte yine de müdahale teşebbüslerinden geri kalmıyorlardı. Bu tür çatışmaların sadece siyasi alanda değil kilise işlerinde de ortaya çıkmasına işaret etmeliyiz.

M.S. 337-425 yılları arasını ele alan bu cilt, altı kısım ve yirmidört bölümden oluşmaktadır. Kronolojik olarak 337-425 yıllarını inceleyerek başlayan cildin geri kalan kısmı konularına göre düzenlenmiştir. Hükümet ve kurumların incelendiği ikinci kısımda, dördüncü yüzyıl içerisinde imparatorluk rejiminin işleyişi bürokrasi, senato, ordu ve kilise temelinde ele

2000). P. Brown'un eserinde Geç antik çağ çalışmalarına ilişkin çok kapsamlı bir bibliyografya mevcuttur.

almaktadır. Bir sonraki kısım ise toplumsal yaşamın üretim ve paylaşım alanında nasıl geliştiğini ve Roma dünyasının toplumsal ilişkilerini incelemektedir. Dördüncü kısım ise, Roma'nın öldürücü tehdidi olan 'barbar problemini' Edirne savaşı öncesinde ve sonrasında barbarlarla Romalılar arasındaki savaş ve diplomatik ilişkileri, doğudaki Sasani-Roma sınır sorunlarını Germenler, Got ve Hun tehdidini tartışmaktadır. Bu cildin son iki kısmı aslında bir anlamda biri birini tamamlayan ve sonuçlandıran özelliklere sahip: 'Din', 'Sanat ve kültür'. Paganlığın düşüşü ve Hıristiyanlığın hem siyasal hem de toplumsal alandaki yükselişi kuşkusuz, eğitim, edebiyat, sanat ve mimari alanlarda da kendisini göstermektedir. XIII. cildin kısım ve bölüm başlıkları şöyledir:

Part I: Chronological Overview [I. Kısım: Kronolojik Genel Durum].

1. D. Hunt, "The Successors of Constantine" [Constantinus'un Halefleri], 1-43.
2. D. Hunt, "Julian" [Iulianus] 44-77.
3. J. Curran "From Jovian to Theodosius" [Iovianus'tan Theodosius'a], 78-110.
4. R.C. Blockley, "The Dynasty of Theodosius" [Theodosius Hanedanlığı], 111-37.

Part II: Government and Institutions [II. Kısım: Hükümet ve Kurumlar].

5. C. Kelly, "Emperors, government and bureaucracy" [İmparatorlar, Hükümet ve Bürokrasi], 138-83.
6. P. Heather, "Senators and Senates" [Senatörler ve Senatolar], 184-210.
7. A.D. Lee, "The Army" [Ordu], 211-37.
8. D. Hunt, "The Church as a public institution" [Bir Kamu Kurumu olarak Kilise], 238-76.

Part III: The Empire: Economy and Society [III. Kısım: İmparatorluk: Ekonomi ve Toplum].

9. C.R. Whittaker, "Rural Life in the later Roman empire" [Geç Roma İmparatorluğunda Kırsal Yaşam], 277-311.
10. P. Garnsey & C.R. Whittaker, "Trade, industry and the urban economy" [Ticaret, Endüstri ve Kentsel Ekonomi], 312-37.
11. A. Marcone, "Late Roman social relations" [Geç Roma Sosyal İlişkileri], 338-70.
12. B. Ward-Perkins, "The cities" [Şehirler], 371-410.

Part IV: Foreign Relations and the Barbarian World [IV. Kısım: Dış İlişkiler ve Barbar Dünya].

13. R.C. Blockley, "Warfare and diplomacy" [Savaş ve Diplomasi], 411-36
14. B. Isaac, "The eastern frontier" [Doğu Sınırı], 437-60.
15. M. Todd, "The Germanic people" [German Halkları], 461-86.
16. P. Heather, "Goths and Huns c. 320-425" [Gotlar ve Hunlar, *yaklaş.* 320-425], 487-515.
17. I.N. Wood, "The barbarian invasions and first settlements" [Barbar İsgalleri ve İlk Yerleşmeler], 516-37.

Part V: Religion [V. Kısım: Din].

18. G. Fowden, "Polytheist religion and philosophy" [Çok Tanrıcı Din ve Felsefe], 538-60.

19. H. Chadwick, "Orthodoxy and heresy from the death of Constantine to the eve of the first council of Ephesus" [Constantinus'un Ölümünden Efes Konsili Arefesine Kadar Ortodoksluk ve Sapkınlık], 561-600.
20. P. Brown, "Ascetism: pagan and Christian" [Zahidlik: Pagan ve Hıristiyan], 601-31.
21. P. Brown, "Christianization and religious conflict" [Hıristiyanlaşma ve Dinsel Çatışma], 632-64.

Part: VI: Art and Culture [VI. Kısım: Sanat ve Kültür].

22. A. Cameron, "Education and literary culture" [Eğitim ve Edebi Kültür], 665-707.
- 23a. S. Brock, "Syriac Culture, 337-425" [Süryani Kültürü, 337-425], 708-19.
- 23b. M. Smith, "Coptic Literature, 337-425" [Kıpti Literatürü, 337-425], 720-35.
24. J. Elsner, "Art and Architecture" [Sanat ve Mimari], 736-61.

Bibliography, 768-845.

M.S. 425-600 yılları arasını kapsayan ve batı dünyasında geç antik çağ olarak adlandırılan dönemi merkez alan ve bir önceki cildin devamı ve sonu olan, *CAH* serisinin XIV. cildi, İslâm'ın doğduğu ve İslam ordularının Roma sınırları etrafında yeni bir faktör olarak görülmeye başlamasının hemen arefesinde (VII. yüzyılın başında) sona ermektedir. Aslında Eskiçağ tarihi çalışmalarına yeni bir açılım verenlerin en önde gelenlerinden olan P. Brown'ın tanımlamasıyla geç antik çağ II-VIII. yüzyıllar arasına denk düşüyordu, çünkü bu dönemde hem doğudan yükselen Hıristiyanlık batılılaşmış, hem Yahudilik Mezopotamya'da yeniden şekillenmiş hem de, Arabistan'da doğan İslâm dini Akdeniz dünyası içerisinde değişmez bir faktör olarak yerini almıştı. Zaten XIV. cildin konuları arasında kısa da olsa İslâm'ın doğuşuna bir kaç sayfa yer verilmiştir (s.695-700). Ancak bu ciltte İslam'ın yükselişine çok az yer verilmesi, *CAH* editörlerinin geç antik çağı daha çok Hıristiyan bir dönem olarak algıladıkları şeklinde açıklanabilir. Halbuki, geç antik çağ çalışmalarının/tartışmalarının en olgun meyvesi olarak nitelenebilecek *Late Antiquity, A Guide to the Postclassical World*, adlı sentez ve ansiklopedi denemesi olan eserin, hacimli bir bölümü de İslâm'a ayrılmıştır.³

Terminoloji olarak geç antik çağ bir başka noktadan tartışma konusudur. Klasik dönemeleştirme içerisinde bu dönem Ortaçağcıların ya da Bizantinistlerin ilgi alanı içerisine düşmektedir, çünkü Bizantinistler haklı olarak Bizans tarihinin başlangıcını 330 yılında İstanbul'un (Constantinopolis) kuruluşu ile başlatırlar. Fakat dil, din ve siyasal tarih açılarından Doğu Roma'nın ne zaman 'Bizans' olduğu da ayrı bir problemdir, çünkü 395'deki bölünme, 451'deki Kadıköy konsili ve VII. yüzyılın başında Grekçe'nin resmi dil oluşu Bizans'ı belirlemede hep önemli faktörlerdir. Öbür taraftan, Roma imparatorluğunun şekil değiştirdiği IV. yüzyıl Batı imparatorluğunun sona erdiği (476) V. yüzyılın Roma tarihçileri tarafından ihmal edilmesi de beklenmemelidir. Kısacası tarih çalışmalarında 'dönemeleştirme' için tesbit edilen 'dönüm noktaları' her zaman tartışmaya açık şeylerdir.

³ G.W. Bowersock, P. Brown, O. Grabar (editörler), *Late Antiquity, A Guide to the Postclassical World* (Cambridge, Mass. London, The Belknap Press of Harvard University Press 1999). Editörlerden Oleg Grabar'ın *İslâm Sanatının Oluşumu* adlı eseri uzun zaman önce Nuran Yavuz tarafından Türkçeye çevrilmişti.

Beş kısım ve otuzbir bölümden oluşan bu ciltte bir önceki gibi önce kronolojik olarak başlamakta ve daha sonra belirli konular etrafında yoğunlaşmaktadır. Konu seçimi bir önceki ciltten farklı değildir ancak, bir önceki ciltte ayrı kısımlar halinde ele alınan ‘Din’ ve ‘Sanat ve Kültür’ bu ciltte birleşik olarak son kısmın konusu olmuştur. Ayrıca bu bölümde doğu ve batı Roma dünyasının ekonomik ve toplumsal yapıları karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

XIV. cildin kısım ve bölüm başlıkları şöyledir:

Part I: Chronological Overview [I. Kısım: Kronolojik Genel Durum].

1. P. Heather, “The western empire, 425-76” [Batı İmparatorluğu, 425-76], 1-32.
2. A.D. Lee, “The eastern empire: Theodosius to Anastasius” [Doğu İmparatorluğu: Theodosius’tan Anastasius’a], 33-62.
3. A. Cameron, “Justin I and Justinian” [I. Iustinus ve Iustinianus], 63-85.
4. M. Whitby, “The successors of Justinian” [Iustinianus’un Halefleri], 86-111.
5. R. Collins, “The western kingdoms” [Batı Krallıkları], 112-34.

Part II: Government and Institutions [II. Kısım: Hükümet ve Kurumlar].

6. M. Mc.Cormick, “Emperor and court” [İmparator ve Saray], 135-63.
7. S. Barnish, A.D. Lee, and M. Whitby, “Government and administration” [Hükümet ve İdare], 164-206.
8. J.H.W.G. Liebeschuetz, “Administration and politics in the cities of the fifth to the mid seventh century: 425-640” [Beşinci Yüzyıldan Yedinci Yüzyılın Ortasına Kadar Kentlerde İdare ve Politikalar: 425-640], 207-37.
9. D. Liebs, “Roman Law” [Roma Hukuku], 238-59.
10. T.M. Charles-Edwards, “Law in the western kingdoms between the fifth and seventh century” [Beşinci ve Yedinci Yüzyıllar Arasında Batı Krallıklarında Hukuk], 260-87.
11. M. Whitby, “The Army, c. 420-602” [Ordu, *yaklaş.* 420-602], 288-314.

Part III: East and West: Economy and Society [III. Kısım: Doğu ve Batı: Ekonomi ve Toplum].

12. B. Ward-Perkins, “Land, labour and settlement” [Toprak, İş ve Yerleşim], 315-45.
13. B. Ward-Perkins, “Specialized production and exchange” [Uzmanlaşmış Üretim ve Değişim], s. 346-91.
14. A. Giardina, “The Family in the late Roman world” [Geç Roma Dünyasında Aile], 392-415.
15. I.N. Wood, “Family and friendship in the west” [Batı’da Aile ve Arkadaşlık], 416-36.
16. P. Heather, “State, lordship and community in the west (c. A.D. 400-600)” [Batı’da Devlet Efendilik ve Toplum], 437-68.
17. M. Whitby, “Armies and society in the later Roman world” [Geç Roma Dünyasında Ordular ve Toplum], 469-96.

Part IV: The Provinces and the Non-Roman World [IV. Kısım: Eyaletler ve Roma Dışı Dünya].

18. I.N. Wood, “The north-western provinces” [Kuzey-batı Eyaletleri], 497-524.
19. M. Humphries, “Italy, A.D. 425-605” [M.S. 425-605 arası İtalya], 525-51.

20. A. Cameron, "Vandal and Byzantine Africa" [Vandal ve Bizans Afrikaası], 552-69.
- 21a. C. Roueché, "Asia Minor and Cyprus" [Küçük Asya ve Kıbrıs], 570-87.
- 21b. H. Kennedy, "Syria, Palestine and Mesopotamia" [Suriye, Filistin ve Mezopotamya], 588-611.
- 21c. J.G. Keenan, "Egypt" [Mısır], 612-37.
- 22a. Z. Rubin, "The Sasanid monarchy" [Sasani Monarşisi], 638-61.
- 22b. R.W. Thomson, "Armenia in the fifth and sixth century" [Beşinci ve Altıncı Yüzyıllarda Armenia], 662-77.
- 22c. L.I. Conrad, "The Arabs" [Araplar], 678-700.
23. M. Whitby, "The Balkans and Greece, 420-602" [Balkanlar ve Yunanistan], 701-30.

Part V: Religion and Culture [V. Kısım: Din ve Kültür].

24. S.G. Hall, "The organization of the church" [Kilise Organizasyonu], 731-44.
25. P. Rousseau, "Monasticism" [Manastırcılık], 745-80.
26. P. Brown, "Holy Men" [Kutlu Kişiler], 781-810.
27. P. Allen, "The definition and enforcement of orthodoxy" [Ortodoksluğun Tanımlanması ve Benimsetilmesi], 811-34.
28. A. Sheppard, "Philosophy and philosophical schools" [Felsefe ve Felsefe Okulları], 835-54.
29. R. Browning, "Education in the Roman empire" [Roma İmparatorluğunda Eğitim], 855-83.
30. R. Cormack, "The visual arts" [Görsel Sanatlar], 884-917.
31. M.M. Mango, "Building and architecture" [Bina ve Mimari], 918-71.

Bibliography 987-1098.

Bu iki cildin kapsama alanı aasında A.H.M. Jones'un *The Later Roman Empire* adlı iki ciltlik aşılması güç ansiklopedik eseri tarafından incelenmişti. Ancak, editörlerin de ifade ettiği gibi, 1964'den bu yana (1998-2000), özellikle arkeoloji sayısız yeni data sağlamış ve ilaveten din ve kültür tarihi alanlarında yeni açılımlara işaret eden sayısız yayın yapılmıştır. Dolayısıyla bir anlamda iki ciltlik yeni (ve son) *CAH*, Jones'un eserini yenilemiştir. İlk tasarımındaki eski on iki ciltte olduğu gibi, *CAH*'ın son iki cildinde de, katılımcıların yoğun olduğu gözle görülebilir bir yabancı katılım vardır ki, (tabii yine de çoğunluğu İngiliz üniversitelerinden akademisyenlerin oluşturduğunu belirtmeliyiz) işte bu durum bu eseri uluslararası işbirliğinin ürünü bir başvuru kitabı haline dönüştürmüştür.

Turhan Kaçar*

* Yrd. Doç.Dr. , Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi.